

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.33>

Пилипенко Дмитро Олексійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0003-1299-6178

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ДЕМОКРАТИЗМУ У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

ON THE DETERMINATION OF THE PRINCIPLE OF DEMOCRACY IN THE CRIMINAL AND EXECUTIVE LAW OF UKRAINE

У статті розглянуто елементи сутнісної складової принципу демократизму, які у своїй сукупності визначають цю засаду. Розглянуто положення міжнародно-правових актів та норм вітчизняного законодавства, у тому числі галузевого щодо визначення принципу демократизму. Зосереджено увагу на природно-правовому походженні засади демократизму та, враховуючи це, проаналізовано критерії впливу вказаного принципу на рівні галузевого права. У межах статті проаналізовано критерії транспарентності діяльності органів й установ виконання покарань у контексті реалізації засади демократизму. Висловлено авторську точку зору, що одним із векторів прозорості функціонування кримінально-виконавчої системи є участь громадських організацій, об'єднань, комісій у процесі виконання й відбування кримінальних покарань. Наголошено на позитивному ефекті ресоціалізації засуджених, який спричиняє активна участь громадських та релігійних організацій у процесі виправлення засуджених. Вказаний висновок зроблено з урахуванням практичного досвіду автора статті. Окремо розглянуто участь спостережних комісій у ресоціалізації засуджених як невід'ємну частину демократизації процесу виконання й відбування покарань. Наголошено на тому, що факт наявності у спостережних комісії владних повноважень є критерієм відображення народовладдя (демократизму) у кримінально-виконавчій сфері. У статті аргументовано на важливості визначення в межах принципу демократизму функціонування самодіяльних організацій у процесі виправлення засуджених. Зазначено, що самодіяльні організації мають виключно позитивний вплив на засуджених та їх ресоціалізацію. Цей аспект сприяє формуванню у осіб, які відбувають покарання внутрішніх установок на правослухняну поведінку, що, врешті-решт, позитивними чином впливає на демократизацію кримінально-виконавчої системи та суспільства в цілому.

Ключові слова: принцип демократизму, загальноправова засада, транспарентність принципу, громадські та релігійні організації, спостережні комісії, самодіяльні організації.

The article considers the elements of the essential component of the principle of democracy, which together determine this principle. The provisions of international legal acts and norms of domestic legislation, including sectoral ones, on the definition of the principle of democracy are considered. The focus is on the natural and legal origin of the principle of democracy and, taking into account this, the criteria for the impact of this principle at the level of sectoral law are analyzed. The article analyzes the criteria for transparency of the activities of penitentiary institutions in the context of the implementation of the principle of democracy. The author's point of view is expressed that one of the vectors of transparency of the functioning of the penitentiary system is the participation of public organizations, associations, commissions in the process of execution and serving of criminal punishments. Emphasis is placed on the positive effect of resocialization of convicts, which causes the active participation of public and religious organizations in the process of correction of convicts. This conclusion is made taking into account the practical experience of the author of the article. The participation of supervisory commissions in the re-socialization of convicts is considered separately as an integral part of the democratization of the process of execution and serving of sentences. It is emphasized that the fact that the supervisory commissions have power is a criterion for the reflection of democracy (democracy) in the penitentiary sphere. The article argues for the importance of defining the functioning of amateur organizations in the process of correction of convicts within the principle of democracy. It is noted that amateur organizations have an exceptionally positive impact on convicts and their resocialization. This aspect contributes to the formation of internal attitudes to law-abiding behavior among persons serving sentences, which, in the end, has a positive effect on the democratization of the penitentiary system and society as a whole.

Key words: principle of democracy, common law, transparency of principle, public and religious organizations, observation commissions, amateur organizations.

Постановка проблеми. Оптимізація нормативної сфери нашої держави здійснюється з урахуванням цивілізаційних євроінтеграційних факторів. Цей процес безумовно впливає на галузеве право, де одним з напрямів поліпшення вказаної сфери є належне визначення його базисних елементів. Перш за все до таких елементів належать принципи конкретної галузі права. Серед засад, які є базовими регуляторами конкретної галузі права провідне місце належить загальноправовим принципам. Вказані засади відображають собою природні потреби людини, які є життєво необхідними для належного співіснування осіб у суспільстві. Провідне місце серед вказаних принципів належить принципу демократизму. Ця засада фактично визначає собою комплекс взаємопов'язаних елементів, які врешті-решт позитивним чином впливають на розвиток та становлення демократичного, громадянського суспільства. На даний час в теорії кримінально-виконавчого права відсутня єдина та стала позиція щодо визначення сутності принципу демократизму в межах вказаної галузі права, а також визначення її ключових базових елементів.

Стан опрацювання засади демократизму в кримінально-виконавчому праві враховує наукові дослідження такими науковцями як, І. Г. Богатирьов, О. М. Джужа, Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, О. Г. Колб, О. М. Литвинов, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, О. О. Шкута, М. М. Яцишин та ін.

Метою статті є визначення сутності принципу демократизму в кримінально-виконавчому праві крізь призму його ключових елементів з урахуванням наявних наукових поглядів в теорії кримінально-виконавчого права з цього питання. Зазначене здійснюється з метою вироблення сталої теоретичної позиції щодо єдиного сприйняття засади демократизму в межах кримінально-виконавчого права.

Виклад основного матеріалу. Однією із загальноправових принципів кримінально-виконавчого права України є засада демократизму. Цей принцип визначено законодавцем у ст. 5 КВК. Принцип демократизму передбачає, що базисом для права має бути загальне благо. Корені цього принципу сягають стародавнього римського права, де відомою була теза «*sabius populi suprema lex*» – благо народу – найвищий закон. Сучасне розуміння принципу демократизму передбачає необхідність відповідності законів держави волі й інтересам більшості суспільства, яка виражається в процесі правотворчості на всіх рівнях [1, с. 99]. Основоположним актом для розуміння принципу демократизму є Статут ООН, в якому

проголошується мета “сприяти соціальному прогресу і поліпшенню умов життя при більшій свободі” [2, с. 424].

Принцип демократизму виражається в сутності організації процесу виправлення і ресоціалізації засуджених, відкритості органів і установ виконання покарань, насамперед у залученні громадськості до соціально-виховної роботи із засудженими, здійсненні контролю за діяльністю органів і установ виконання покарань. Також у науковій літературі вказується, що елементи демократизму при виконанні та відбуванні кримінальних покарань проявляються і в інших аспектах: в порядку подання і вирішення звернень; мові звернень і листуванні; у колективному обговоренні законопроектів, що передусе внесенню їх на розгляд Верховній Раді України, врахування громадської думки, ознайомлення з ними широкого кола громадськості. Цей принцип закріплено у ст. 6, 23, 24, 25 КВК України [3, с. 279]. Демократизм має важливе значення і як принцип юридичної діяльності, надаючи можливість усім заінтересованим суб'єктам брати участь у прийнятті рішення та сприяючи його досягненню з урахуванням інтересів учасників, шляхом компромісу, а не сили. Оскільки в сучасних умовах множаться проблеми, котрі можуть бути урегульовані лише глобально, зростає число і значення рішень на глобальному рівні, тому демократія розглядається в її повному масштабі як глобальний феномен. Основними елементами демократії, що взаємопов'язані між собою, є громадянське представництво в органах влади, рівність, політичний плюралізм, контроль і відповідальність органів влади, регулярні вільні та чесні вибори, економічна свобода, гласність при прийнятті рішень, права людини, багатопартійна система, верховенство права [4, с. 94].

Принцип демократизму виявляється в кримінальному праві у таких формах, як участь представників громадських об'єднань і приватних осіб у призначенні покарання, його виконанні й, зокрема, у звільненні від кримінальної відповідальності (передача на поруки), звільненні від покарання [5, с. 49]. Принцип демократизму забороняє відчуження правоохоронних органів та їх діяльності від народу, виключає їх використання щодо нього у цілому, є перешкодою реалізації авторитарних методів влади у правоохоронній діяльності. Водночас він передбачає широку участь народних мас у формуванні правоохоронних органів, активну його участь у їх роботі, контроль з боку уповноважених народом представників, представницьких органів за правоохоронною діяльністю. Адже самі по собі,

незрозумілі і авторитарні "...покарання і страх можуть спонукати людей до удаваності: не переконуючи їх розум, вони навряд чи здатні змусити їх сприйняти думку, але напевне викличуть у них ненависть до особи свого насильника і нав'яжуть їм тим більшу огиду до того і до іншого" [6, с. 63]. Наведені позиції науковців, як на наш погляд, містять в собі елементи прозорості функціонування системи виконання й відбування кримінальних покарань та наявність суспільного (громадського) контролю за діяльністю органів та установ виконання покарань. Такий погляд на змістовну складову демократизму є цілком обґрунтованим та характерним для держави зі сталим демократичним режимом. Слід зазначити, що зазначене положення також закріплене у Мінімальних стандартах правил поводження з в'язнями від 1955 р., які передбачають можливість заохочення громадських організацій до співробітництва з персоналом закладів з метою повернення в'язнів до життя в суспільстві [7].

Це положення також знайшло відображення у змісті чинного КВК, відповідно до якого об'єднання громадян та засоби масової інформації, релігійні та благодійні організації, окремі особи можуть надавати допомогу органам та установам виконання покарань у виправленні засуджених і проведенні соціально-виховної роботи (ст. 25). На наше переконання участь громадських, релігійних організацій є невід'ємною складовою процесу ресоціалізації засуджених. Відновлення у подальшому осіб, які відбувають покарання як повноправних членів суспільства є одним з ключових елементів практичної складової реалізації засади демократизму в межах кримінально-виконавчого права. За цих умов існує й інший, паралельний вектор реалізації демократизму шляхом участі громадськості у процесі відбування засудженими кримінальних покарань. Так, відповідно до ч. 2 ст. 25 КВК, громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань у виправних колоніях, арештних домах, виправних центрах та слідчих ізоляторах здійснюють спостережні комісії. До складу спостережних комісій входять представники громадських організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та окремі громадяни. Представники громадських організацій та окремі громадяни становлять не менш як половину складу комісії [8]. Враховуючи склад спостережних комісій, вони являють собою «владно-громадське утворення», які мають суттєвий вплив на процес виконання

й відбування кримінальних покарань та цей вплив є більш змістовнішим у порівнянні з іншими вищезгаданими типами організацій.

Так, відповідно до етимологічного словника української мови за редакцією О.С. Мельничука демократією є запозиченням з грецької мови та означає «народне управління» [9, с. 31]. Згідно з тлумачним словником української мови за загальною редакцією В.Т. Бусела, демократія вживається у двох розуміннях. 1. Форма управління, політичний лад, за якого верховна влада належить народові. 2. Форма, принцип керівництва яким-небудь колективом, за якого забезпечується активна і широка участь цього колективу у здійсненні всіх заходів [10, с. 283]. Враховуючи наведені тлумачення демократії, слід зазначити, що у контексті сприйняття демократизму саме крізь призму народовладдя, то спостережні комісії є яскравим прикладом, який цілком відповідає такому контексту демократизму. Так, наприклад, спостережні комісії погоджують постанови начальника кримінально-виконавчої установи закритого типу (далі – виправна колонія) щодо зміни умов тримання засуджених осіб у межах однієї виправної колонії, якщо постанови передбачають збільшення обсягу встановлених обмежень і більш суворі умови тримання; подання адміністрації виправної колонії щодо переведення засуджених осіб до виправної колонії з вищим рівнем безпеки; постанови начальника виправної колонії щодо надання дозволу на проживання за межами виправної колонії засудженим жінкам на час звільнення від роботи у зв'язку з вагітністю і пологами, а також до досягнення дитиною трирічного віку та скасування такого дозволу тощо [8].

Така «легітимація» спостережною комісією рішень адміністрацій кримінально-виконавчих закладів фактично свідчить про наявність певною мірою владних повноважень у змісті правосуб'єктності спостережних комісій. Цей аспект, як на наше переконання, є яскравим прикладом елементу народовладдя як невід'ємної частини демократизму галузі кримінально-виконавчого права України. До речі, законодавці окремих країн СНД у межах нормативно-правових актах тлумачать принцип демократизму саме шляхом участі громадських та інших організацій до виправлення засуджених. Так, згідно ст. 10 (Принцип демократизму) Кримінального кодексу Таджикистану, у випадках, передбачених цим Кодексом, до виправлення осіб, які вчинили злочини, залучаються політичні партії громадські об'єднання, органи самоврядування громадян або колективи за їх клопотанням та за їх згодою [11]. Подібне положення міститься у ст. 6 (Принцип демократизму)

Кримінального кодексу Узбекистану, відповідно до якого, громадські об'єднання, органи самоврядування громадян чи колективи можуть у випадках, передбачених законом, залучатися до виправлення осіб, які вчинили злочини [12].

Не вдаючись до зайвої критики щодо подібного визначення засади демократизму саме в межах кримінального, а не кримінально-виконавчого закону, як вбачається доцільно було б зробити, слід лише зайвий раз наголосити на важливості участі як, у першу чергу, недержавних так й змішаних організацій (спостережних комісій, які у своєму складі мають як представників влади так й пересічних громадян) у процесі виправлення й ресоціалізації засуджених. Цей аспект кримінально-виконавчої дійсності додатково підкреслює вагомість та перманенту актуальність принципу демократизму для галузі кримінально-виконавчого права. За цих умов, слід погодитись з позицією, що принцип демократизму визначає широкі можливості участі громадян у реалізації завдань кримінальної політики, завдяки максимально можливій відкритості цієї діяльності, за допомогою гласності, суспільного контролю та врахування громадської думки [13, с. 151].

Саме гласність, відкритість процесу виконання й відбування кримінальних покарань дозволяє в межах держави активно долучати організації різного типу до вказаного процесу. Отже транспарентність такого процесу є невід'ємною складовою внутрішньодержавної діяльності у сфері виконання й відбування покарань, що відповідно, відображає гласність як обов'язків атрибут засади демократизму кримінально-виконавчого права. У контексті цього слушною є позиція, що даний аспект принципу демократизму одержав закріплення і в Конституції України, зокрема, щодо права кожного вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір (частина 1 статті 34); права громадянина знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею (частина 3 статті 32); гарантією судового захисту права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації; гарантією права вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право

на її поширення, та неможливістю засекречення такої інформації (частина 2 статті 50) [4, с. 167].

Окремо в межах цього питання заслуговує додатковий елемент демократизму кримінально-виконавчого права. Так, визначаючи демократизм у цій галузі права крізь призму участі організацій різного типу у процесі виконання й відбування покарань, дещо поза увагою залишається інший різновид організацій, що також мають суттєвий вплив на систему кримінально-виконавчого права – це самодіяльні організації засуджених. Згідно зі ст. 127 КВК, самодіяльні організації засуджених до позбавлення волі створюються в колоніях з метою розвитку в засуджених корисної ініціативи, соціальної активності, здорових міжособових взаємовідносин, участі у вирішенні питань організації праці, навчання, відпочинку, побуту, впливу на виправлення засуджених, розвитку корисних соціальних зв'язків. Також у ст. 80 КВК міститься положення, відповідно до якого з метою розвитку навичок самоорганізації засуджених військовослужбовців, заохочення корисної ініціативи та використання громадського впливу на їх виправлення і ресоціалізацію в ротах дисциплінарного батальйону створюються самодіяльні ради із числа засуджених військовослужбовців, які не порушують встановлені правила поведінки і сумлінно ставляться до праці та військової служби.

На наше переконання визначення такого явища у межах кримінально-виконавчого права як «самодіяльні організації», цілком відповідає сутності засади демократизму цієї галузі права. Враховуючи мету утворення таких організацій можна стверджувати про їх спрямування на відновлення засуджених як повноправних членів суспільства, повернення їх до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві (ст. 6 КВК). Ключовим моментом цього є безумовно внутрішнє усвідомлення засудженими конструктивності цього процесу із визначенням чіткого внутрішнього орієнтиру на особисту ресоціалізацію. Як вбачається, найбільш позитивний результат цього досягатиметься за умов знаходження засуджених серед «однотумців», які своїм прикладом спонукатимуть інших засуджених до соціально прийнятної поведінки та суспільно-корисної діяльності. Отже фактор закріплення у межах кримінально-виконавчого права правового положення самодіяльних організацій цілком відповідає демократизму сучасного кримінально-виконавчого права.

Висновок. Принцип демократизму посідає провідне значення в системі принципів кримі-

нально-виконавчого права. Ця загальна засада є однією з ключових, оскільки являє собою відображення фактору людяності та народовладдя в змісті норм кримінально-виконавчого права. Засада демократизму у змісті норм кримінально-виконавчого права визначається крізь призму елементів. Серед яких є участь громадськості у процесі виконання й відбування кримінальних покарань. Участь громадян у вказаному процесі

відбувається шляхом залучення їх до організацій різного типу, які допускаються державою до сфери кримінально-виконавчої системи. Активна участь громадянського суспільства у діяльності органів й установ виконання покарань свідчить про прозорість цієї сфери діяльності держави. Цей аспект є одним з ключових, які відображають принцип демократизму у межах кримінально-виконавчого права України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Задорожна С.М. Спільні матеріальні принципи сучасних правових систем. *Приватне та публічне право*. 2020. № 3. С. 97–102.
2. Блатова Н.Т. Международное право в документах : Учебн. пособие для вузов по спец. «правоведение». М. : Юрид. лит., 1982. 853 с.
3. Шкута О.О. Теоретико-прикладні засади функціонування кримінально-виконавчої системи України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2017. 480 с.
4. Фулей Т.І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2003. 253 с.
5. Боровик А. Відповідність звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини основним принципам кримінального права. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 47–55.
6. Локк Д. Опыт о веротерпимости. О свободе. Антология западноевропейской классической либеральной мысли. М. : Наука, 1995. С. 48–66.
7. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями. ООН. Правила. Міжнародний документ від 30.08.1955. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text
8. Постанова Кабінет міністрів України «Про затвердження положень про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах» : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.04.2004 р. № 429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429-2004-%D0%BF#n11>
9. Мельничук О.С. Етимологічний словник української. Т. 2. Київ : Наукова думка, 1985. 573 с.
10. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. К. : Ірпінь, 2005. 1720 с.
11. Уголовный кодекс Республики Таджикистан от 21.05.1998 № 574. URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30397325#pos=8;-145
12. Уголовный кодекс Республики Узбекистан от 01.04.1995. URL: <https://lex.uz/docs/111457?otherlang=4>
13. Козич І.В. Функції та принципи кримінально-правової політики. *Міжнародний журнал «Право і суспільство»*. 2019. № 10. С. 149–158.